

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа №2 с.Кызыл-Мажалык Барун-Хемчикского кожууна Республики Тыва»

Рассмотрена на заседании
Педагогического совета
Протокол № 1 от 29.08.24

Согласована
заместитель директора по УВР
[подпись] /Хомушку С.В./
«29» 08 2024г.

Рабочая программа
по родному (тувинскому) языку 7a класса
муниципального бюджетного общеобразовательного учреждения
«Средней общеобразовательной школы №2 с.Кызыл-Мажалык
учителя родного (тувинского) языка и литературы Сарыглар Марта Тараачыновны
на 2024-2025 учебный год

Кызыл – Мажалык - 2024

ДОПЧУЗУ

1. Тайылбыр бижик	3
2. Эртемни шиңгээткенинге баш бурунгаар планнатынган түңнелдер	5
3. Эртемни шиңгээдип алганын үнелээринге негелделер	7
4. Өөредилге эртемниң утказы	11
5. Темалыг планнаашкын	17

1. ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

Тыва дыл – Тыва Республиканың үндезин чонунуң национал дылы. Тыва дыл Тыва Республиканың Конституциясында күрүне дылы кылдыр доктааттынган (май 6, 2001). Амгы үеде «тыва болгаш орус дылдарның деңге болгаш бот тускайлаң сайзыраарына таарымчалыг байдалды тургузарынче угланган» 2003 чылдың декабрь 31-де үнген «Тыва Республиканың дылдар дугайында» хоойлузу боттанмышаан. Тыва дыл күрүнениң болгаш тус черлерниң эрге-чагырга органнарының дылы, официалдыг хоойлу-дүрүмнерни парлап үндүрер, Тыва Республикага референдум (чугула айтырыгны чонга бадыладыры), төлээлекчилер болгаш күүсекчи органнарже соңгулдаларның дылы, официалдыг херектер эмгелээринин, суд чорудулгазының база чагаалар дылы, массалыг медээ дамчыдар чепсектер болгаш өөредилгениң, культураның дээш өске-даа адырларның дылы кылдыр ниитилел амыдыралында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Программаны тургузарынга үндезин болган **нормативтер болгаш эрге-хоойлу баазазы:**

- 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузу (п. 4, 14-кү кезээ);
- 2018 чылдың август 3-те үнген 317-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузунда 11 болгаш 14 кезектеринде өскерилгелер дугайында» Федералдыг хоойлу;
- Тыва Республиканың үндезин хоойлузу (Конституция, 5 кезээ)
- «Тыва Республикада дылдар дугайында» хоойлу (декабрь 31, 2003 ч., № 462 ДХ-I, өскерилгелерлиг: апрель 12, 2019 ч.).
- 5-9 класстарның «Төрээн (тыва) дыл» деп чижек өөредилге программасы.

Өөредилге программаның ниити тайылбыры

Программаны боттандыраарының **сорулгазы:** Кол ниити өөредилгениң ӨФКС-тиң негелделеринге дүүштүр «Төрээн (тыва) дыл» эртемниң утказын шингээдири; баш бурунгаар планнаттынган бот-тускайлаң, предметтиг болгаш эртем харылзаалыг (метапредметтиг) түңнелдерни өөреникчилерниң чедип алыры; харылзажылга (коммуникативтиг), дыл болгаш дыл эртемниң талазы-биле база культура талазы-биле (культурологтук) компетенцияларны чедип алыры болгаш сайзырадыры.

Салдынган сорулгаларны шиитпирлээри-биле чорудар ажылдар:

- бодунуң тыва чонунга чоок хамаарылгалыын ханы медресеп билип чоруур, төрээн тыва дылынга ынак болгаш ону эки билир, күрүне дылын болгаш өске-даа чоннарның дылдарын хүндүлөп чоруур; иштики сагыш-сеткили байлак, бот-медресели бедик Россия Федерациязынга болгаш төрээн Тывазынга бердинген, шынчы

хамаатыны кижизидери;

- төрөөн дылын кижиниң эртем болгаш өөредилгениң аңгы-аңгы адырларынга билиг чедип алырының кол аргазы болурун; ниитилелде мораль-этиктиг негелделерни, дылдың эстетиктиг үнөзин медресеп билириниң база кол аргазы кылдыр билиндирери;

- аңгы-аңгы байдалдарда тыва дылга бодунуң бодалын хостуг илередип шыдаар кылдыр сайзырадыры; кижилер-биле чугаалажыксаар, харылзаа тудар арга-шинээн улам мергежидер күзелдиг болурун хевирлээри;

- тыва дылдың эртемниң адырларының болгаш тыва литературлуг дылдың кол-кол нормаларының дугайында билиглерин делгемчидери;

- өөреникчилерниң идепкейлиг ажыглап турар болгаш потенциалдыг сөс курлавырын улам байыдары; чугаада ажыглаттынып турар грамматиктиг аргаларның хемчээлин делгемчидери;

- аас болгаш бижимел чугаа культуразын, чугаа чорударының хевирлерин (номчууру, дыңнаары, чугаалаары, бижири) шиңгээдири;

- чедип алган билиглерин, чаңчыл-мергежилдерин херек кырында амыдыралга ажыглаары;

- интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы мөөрейлерге, төлөвилелдерге болгаш өөредилге шинчилелдиг ажылдарны чорударынга херек арга- дуржулганы, мергежилдерни шиңгээттирери; өөреникчилерниң бот-идепкейлиг чоруун сайзырадыры.

Программа өөреникчилерниң харылзажылга (коммуникативтиг), дылболгаш дыл эртемниң талазы-биле база культура талазы-биле (культурологтуг) компетенцияларын хевирлээринче угланган.

Харылзажылга (коммуникативтиг) компетенциязы дээрге-ле чугаа чорудулгазының хевирлерин, аас болгаш бижимел чугааның үндөзүннөрин ыяк шиңгээдип алганы; дылды ажыглаарының кол мергежил, чаңчылдарын назы-харының аайы-биле янзы-бүрү байдалдарга ажыглап билири болур. А кижиниң улус-биле харылзажып билири чугааның сорулгаларын тодарадып, чугааның байдалынга таарыштыр чугаалажырының эптиг аргаларын тып билиринден илерээр. Өөреникчиниң чугаалажып билириниң кайы хире хевирлеттингени ооң үжилери-биле азы улуг улус-биле чугаалажыксаар, кады чугаалажып турар кижизиниң бодалын дыңнап, ооң тус айтырыгга хамаарышкан туружун шын билип турарындан, чидиг айтырыгларга харыылап билиринден тодараттынар.

Дыл (дыл эртемниң) талазы-биле компетенциялар (дыл болгаш дыл эртеминге хамаарышкан айтырыгларны ыяк билири) өөреникчи бүрүзүнүң тус-тузунда дылдың тускай демдектер системазы (чаңгыс аайлап тургустунган дыл демдектериниң чүнү илередип турарын, оларның аразында харылзаалыын) болгаш ниитилел болуушкуну болуп, сайзырап, янзы-бүрү хүлээлгелерни күүседип чоруурун ыяк билип; тыва литературлуг дылдың

колнормаларын шиңгээткенинден; сөс курлавырын байытканындан, чугаазынын грамматиктиг тургузуун экижиткенинден; дылдың кол кезектерин болгаш өзек билиглерин, дыл болуушкуннарын сайгарып; лингвистиктиг словарьларның аңгы-аңгы хевирлерин ажыглап билиринден хевирлеттинер.

Культура талазы-биле компетенция (*культура-төөгү, шажын- чүдүлге, ёзу-чаңчылдар талазы-биле айтырыгларны ыяк билири*) өөреникчилерниң төрөөн дылды тыва чоннуң национал культуразының илереттинер бир хевири кылдыр медресеп билири; дылдың чоннуң төөгүзү- биле харылзаалыын ыяк билири. Тыва дылдың өске дылдардан онзаланып турар талаларын, тыва чугааның аянын, өске чоннар-биле харылзашпышаан, оларның национал культуразы, төөгүзү-биле холбашкан чүүлдерин билип алыры. Тыва национал культура база ооң-биле холбашкан терминологияны, лексиктиг курлавырны эки билип, культурага хамаарышкан сөстөрниң утказын шын тайылбырлап билири болур.

Программада өөреникчилерниң коммуникативтиг, дыл (дыл эртемниң), культура талазы-биле компетенцияларының хевирлеттинип тургустунарынга ужур-дузалыг **үш уткалыг шугумну** айыткан:

- коммуникативтиг компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- дыл болгаш дыл эртемниң талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- культура талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы.

Бирги уткалыг шугум чугаа чорударының мергежил-чаңчылдарының чайгаар хевирлеттинеринге салдарлыг «Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы» деп бөлүктө кирип турар «Чугаа болгаш чугаалажып харылзажыры», «Чугаа чорудулгазы», «Чугаа культуразы», «Сөзүглел», «Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери» деп кезектерде илереттинген.

Ийиги уткалыг шугумда дылдың тургузуун болгаш ооң кезиктериниң ажыглалының онзагайларын көргүскен «Дыл дугайында ниити билиглер», «Дыл дугайында эртемниң кезектери» деп бөлүктөр кирип турар.

Үшкү уткалыг шугумда төрөөн дылдың тыва чоннуң төөгүзү болгаш уран чүүлү-биле, чоннуң материалдыг болгаш сагыш-сеткил культуразы- биле база Россияның өске чоннарының дыл болгаш культура талазы-биле сырый харылзаалыын көргүскен, тыва дылдың өске кезектери-биле чергелештир өөредир «Дыл болгаш культура» деп кезээ кирген. Ону тыва дылдың шупту кезектери-биле чергелештир кириштирип өөредир.

2. ЭРТЕМНИ ШИҢГЭЭТКЕНИНГЕ БАШ БУРУНГААР ПЛАННАТТЫНГАН ТҮҢНӨЛДӨР

«Төрөөн (тыва) дыл» эртемниң шиңгээткениниң түңнөлдери үш кол бөлүк кылдыр демдеглеттинген: бот-тускайлаң, эртем харылзаалыг (метапредметтиг) болгаш эртем талазы-биле (предметтиг) түңнөлдөр.

Бот-тускайлаң түңнелдерге уругларның бот-башкартынып (боттуг туружун хевирлээр, бодун кым мен дээрзин билири, бодун хүндүлээри, үнелээри), чүге өөренип турарының утказын (өөредилге ажыл- чорудулгазынга болгаш сонуургалдыг болурунга хамаарыштыр), мораль- этиктиг нормаларны (бодунуң мөзү-бүдүжүңге хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээр, үнелээр) күүседип билири хамааржыр. Оларны тодаргайлаарга, мындыг:

- российжи хамааты демнежилге деп билигниц утказын билип, анаа дүүштүр бодун хевирлээри: төрөөн чуртунга ынак, ол дээш сагыш човаары, хөй аймак чоннуг Тываның болгаш Россияның чонунуң төөгүлүг эрткен болгаш амгы оруун хүндүлээри, оларның салым-чолунга хамаарылгалыын, Ада-чуртунуң мурнунга харыысалгалыг болурун угаап билири;

- бодунуң кайы аймакка хамаарылгалыын, чонунуң болгаш чуртунуң төөгүзүн, дылын, культуразын билири; Тываның, Россияның чоннарының болгаш кижини төрөлгөтөнниң культурлуг өнчүзүнүн үндезиннерин билири;

- төрөөн тыва дылынга чүве билип алырынга сундулуг, бодун сайзырадырынга болгаш билиин бедидеринге сонуургалдыг болуру; өөреникчилерниң боттарының сонуургалының болгаш билииниң деңнелиниң аайы-биле келир үеде мергежилин медреселдиг шилип алырынга белен болуру;

- кижиниң болгаш ниитилелдин амыдыралынга өг-бүлениң ужур- дузазын медресеп билири; өг-бүлениң амыдыралының ыдыктыг чүүлдерин бодунга сиңирип, чоок кижилерин хүндүлөп, олар дээш сагыш човап билири; өске кижини, ооң бодалын, делегей көрүүшкүнүн, культуразын, дылын, чүдүлгезин болгаш боттуг туружун хүндүлээри;

- назы-хар аайы-биле школаның бот-башкарылгалыг ажыл-херээнге болгаш хөй-ниити ажылынга киржири; төрөөн дылга тураскааткан хемчеглерге, класстан дашкаар ажылдарны чорударынга киржири;

- тыва дылга сөзүглелдер дамчыштыр өөредилгеге болгаш күш- ажылга харыысалгалыг болурун хевирлээри, кадык болгаш айыыл чок амыдыралды шилип алыры; бодунга болгаш өске кижилерниң амы-тынынга, кадыкшылынга айыыл тургузуп турар берге байдалдарда, айыылды болдурбазының дүрүмнерин сиңгээдири;

- Россияның болгаш делегейниң чоннарының уран чүүлүн болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын дамчыштыр эстетиктиг мээ-медреселин сайзырадыры, чараш чүүлдү сиңгээдири (аңгы-аңгы чоннарның ёзу-чаңчылдарын илереткен чечен чогаалдарны сайгарары, кижиниң иштики делегейиниң чаражын тодарадыры, чогаалдарны номчуксаары, чуруктарны көрүксээри дээш о.ө);

- экологтуг культураның үндезиннерин хевирлээри (бойдусту шинчилээри, көдээ ажыл-агыйны билири, бойдусту уран-чечен чуруп көргүзери, аян-чорук кылыры, бойдусту камгалаары).

Эртем харылзаалыг түңнелдерге өөреникчилерниң шупту эртемнерге ажыглап болур кылдыр сиңгээдип

алганы билиглэр болгаш өөредилгениң бүгү талалыг: *башкарылгалыг* (ажыл-чорудулгазын боду башкарар, хайгаараар, эдер, идепкейлиг болур, бот тускайлаң ажылдаар), *харылзажылга чорудар/коммуникативтиг* (чугааны чорудуп, кады ажылдаарынга херек чаңчыл-мергежилдерни билир), *угаап шингээдирииниң* (ниити өөредиглиг, ооң иштинде сайгарар, деңнээр, түннээр, бөлүктээр, чидиг айтырыгны тургузар болгаш ону шиитпирлээр дээн ышкаш) кылдыныглары кирип турар.

Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- амгы үеде болгаш планнап турары өөредилгениң түңнелдерин сайгарар;
- чугула айтырыгны шиитпирлээр тайылбырны идип үндүрер, эртем талазы-биле даап бодаашкынын хевирлеп тургузар, төнчү түңнелди баш бурунгаар даап бодаар;
- бир-ле чидиг айтырыгга болгаш ооң болдунар аргаларынга үндезилээн ажыл-чорудулганың сорулгазын салыр;
- ажыл-чорудулганың кол сорулгаларын чедип алыры-биле кылыпчорудар ажылдарны тургузуп билир;
- сорулгаларны чедип алырда, херек өөредиглиг болгаш угаап шингээдир ажылдары күүседир, оларны канчаар күүседириниң оруктарын тывары-биле эргежок чугула кылдыныгларны тодарадыр;
- өөредиглиг болгаш угаап шингээдир чүүлдерни бадыткаар болгаш боттандыралы-биле эң-не дээштиг шиитпирлиг аргаларны шилиир;
- сүмелээн вариантылардан шилип болгаш сорулганы шиитпирлээр аргаларны/сорулгаларны чедип алыр дээш, боду аргаларны/аңаа ажыглап болур курлавырларны тывар;
- чидиг айтырыгны (төлевилел кылырда, шинчилелдер чорударда) шиитпирлээр планны тургузар;
- сорулганы чедип алырынга шаптыктап турар бергелерни тодарадыр болгаш ону чайладыр аргаларны тывар;
- бодунуң хууда өөредилге траекториязын (угаан, күш-шыдал, мөзү- бүдүш талазы-биле кижиниң сайзыралын, сонuurгалын, чүнү кылып шыдаарын барымдаалаан өөредилгениң бот-тускайлаң оруун) планнаар болгаш эде тургузар;
- удуртукчу башкызы болгаш эш-өөрү-биле планнап турар түңнелдерин болгаш бодунуң ажыл-чорудулгазын үнелээриниң негелделеринкады тодарадыр;
- ажыл-чорудулгазын үнелээр аргаларны ылгап шилиир, сүмелеп турары байдалдар болгаш негелделер аайы-биле ажыл-чорудулгазынга бот - хайгааралды чорудар;
- чедип алган түңнелдериниң болгаш кылган ажылдың үнелел-тайылбырын база ооң төнчүзүнде улам эки

чедиишкинниг болурунуаргаларын сүмелээр;

- бодунуң кылдыныгларын сорулга-биле дүүштүрер, херек болза, боду частырыгларын эдер.
- өөрөдилгениң сорулгаларын чедип алыр дээш, чорудар ажылдарга негелделерни шын тургузар; тааржыр аргаларны сайгарып болгаш бадыткап билир;
- тургустунган үнелелдер болгаш бот-үнелелдин негелделерин хостуг ажыглаар;
- ажыл-чорудулгазының сорулгазынга дүүштүр тургустунган болгаш/азы бодунуң тургузуп алганы негелделериниң аайы-биле кылган чүүлдерни түңнээр;
- бодунуң чедиишкинниг азы чедиишкин чок болганының чылдагааннарын тодарадыр; чедиишкин чок болган таварылгада ол байдалдан уштунар аргаларны дилеп тывар.

Өөрөдилгениң угаап шиңгээдириниң бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- чүвөлери болгаш болуушкуннарны кайы-бир демдээниң аайы-биле бөлүктээр, деңнээр, түңнээр; ийи азы оон-даа хөй чүвөлериң болгаш болуушкуннарның ниити ылгавырлыг демдектерин ылгаар болгаш оларның дөмөйлөшкөк чүүлдерин тайылбырлаар;
- чүвөлери болгаш болуушкуннарны бир-ле дөмөйлөшкөк демдээниң аайы-биле деңневишаан, угаап боданыышкынын илередир;
- сайгарылганы янзы-бүрү талаларындан кылбышаан, бодунуң барымдааларының шиитпирин бадыткаар;
- сөзүглелден хереглеттиниң турар (сорулгазының аайы-биле) медээни тывар;
- сөзүглелде чүнүң дугайында чугаалап турарының уг-шиин сайгарар, утказын долузу-биле билип турар, сөзүглелдин тургузуун билир;
- сөзүглелде чуруп көргүскөн болуушкуннарның, кылдыныгларның аразында харылзаалыын тодарадыр;
- сөзүглелде кол бодалды кысказы-биле дамчыдар;
- сөзүглелдин утказын болгаш хевирин сайгарылгалыг түңнээр;
- бойдуска хамаарылгазын чогаадыгларга илередир;
- чугула херек сөстөрни тодарадыр;
- электроннуг хевирде сөзүглелдерни, тыва дылдың словарьларын болгаш тайылбырлыг номнарны ажыглаар;

3. ЭРТЕМНИ ШИҢГЭЭДИП АЛГАНЫН ҮНЭЛЭЭРИНГЕ НЕГЕЛДЕЛЕР

Программаның сорулгаларын боттандырынга өөрөдилгениң түңнелдерин үнелээр 1) чурумчуттунган ажыл-

чорудулгалыг (системно- деятельностный), 2) деңнелдиг азы чадаланчак, 3) каттышкан (комплексилг) аргаларның ажыглалы идигни бээр.

«Төрээн (тыва) дыл» эртемінде өөредилгениң түңнелдерин хынаарыңа *чурумчуттунган ажыл-чорудулгалыг арга* өөреникчи кижиниң өөредилгениң угаап шиңгээдир болгаш практиктиг кылып чорудар ажылдарын шиитпирлеп шыдаар салым-чаяанныын хынап көргенинден илереп кээр. Ук арга боду кылып өөренир кылдыр тургускан өөредилгениң планнаттынган түңнелдериниң утказы болгаш үнелел-барымдаалары-биле хандыртынар.

Деңнелдиг (чадаланчак) арга өөреникчилер-биле тускайлаң ажылды чорударының үндезини болур, ук арга өөреникчилерниң планнаттынган

түңнелдерни чедип ап турарының деңнелдерин (үндезин (баазалыг) деңнел, оон бедик азы куду деңнел) тодарадып демдеглээни-биле боттаныр. Өөреникчиниң үндезин (баазалыг) деңнелде четкенин класста шупту уругларга кылдыртыры-биле чаңгыс аайлап тургускан онаалгаларны күүседип шыдапканындан билип алыр. Үндезин деңнелде материалдышиңгээдип алган өөреникчи улаштыр өөренип шыдаарын көргүскени болур.

Өөредилгениң түңнелдерин үнелеп хынаар *каттышкан (комплексилг) арга* дараазында оруктар-биле боттаныр:

- «Тыва дыл» эртеминиң, бот-тускайлаң, эртем харылзаалыг (башкарылгалыг, харылзажылганың болгаш угаап шиңгээдир бүгү талалыг кылдыныглар) түңнелдерни хынап үнелээр;

- өөреникчиниң хууда өөредилге талазы-биле чидиишкиннериниң өзүлдезин хайгаараар болгаш түңнел хыналданы чорудары эге, хүн бүрүде, тема аайы-биле, шилчилгелиг (дылдың бир кезээнден өске кезээнге, улдундан улдунче) хыналдаларны ажыглаар;

- шынарлыг өөредилгени чорудуп башкалары-биле өөреникчилерниң алган билиглерин тайылбырлаарыңа контекстиг (өөреникчиниң онзагай талалары, өөренир байдалының тургустунганы дээш о.ө.) медээни ажыглаар;

- хыналданың янзы-бүрү аргаларын болгаш хевирлерин (аас болгаш бижимел ажылдар, өөредиглиг төлевилелдер, практиктиг ажылдар, бот- үнелел, хайгаарал дээш о.ө.) ажыглаар, олар бот-боттарыңа немелде хыналда кылдыр ажыглаттынар.

Хыналданың кол барымдаазы дээрге-ле тыва дылда өөредир материал- биле холбаалыг чаңгыс аайлаан өөредилге кылдыныгларын шиңгээдип алыры болур.

Чаңгыс аайлаан (системниг) хыналдада *иштики* болгаш *даштыкы* хыналданың чуруму кирип турар.

Иштики хыналдаже эге хыналда, хүн бүрүде чорудуп турар болгаш кайы-бир темага хамаарышкан хыналда, портфолио, өөредилге чериниң иштинде үргүлчү хайгааралда турар хыналда (мониторинг), шилчилгелиг болгаш түңнел хыналда (аттестация)

кирип турар.

Эге хыналда өөрөдилгениң кайы-бир чадазында өөреникчилерниң өөрениринге кайы хире беленин хынаар чурум. Ону 5 класска өөрөдилге чериниң удуртулгазы чорудар, ук хыналда өөрөдилге түңнелдериниң бедип азы бадып турарын деңнээр үндезин көргүзүү болур. Хыналданың угланган чүүлү дээрге өөреникчилерниң өөрөдилгеге сонuurгалы, өөрөдилге ажил- чорудулгазының кайы хире хевирлеттингени, өөрөдилгениң бүгү талалыг кылдыныгларын кайы хире шиңгээткени болур. Тыва дылда эге хыналданы эртемниң кайы-бир кезээн билирин хынаары-биле эрттирип болур. Эге хыналданың түңнели башкының ажилчын программазын эде тургузарынга үндезин болур.

Хүн бүрүде чорудар хыналда дээрге өөреникчиниң өөрөдилге программазын шиңгээдип ап турарының өзүлдезин хынаар чурум. Ону өөреникчиниң кызымаккай чоруун деткири болгаш уругларның өөрөдилгезинде тургустунган бергелерни тывары-биле чорудар. Ук хыналданың объектизи (угланган чүүлү) «Төрээн (тыва) дыл» эртеминде тема аайы-биле планнаттынган түңнелдер болур. Аңаа аас болгаш бижимел айтырыглар, практиктиг ажилдар, бот тускайлаң болгаш бөлүктеп кылыр ажилдарның хевирлери, бот-үнелел, бот-боттарының ажилын үнелээри, уругларның өзүлдезин үнелээр тускай бижик-саазыннар дээш оон-даа өске чүүлдер ажыглаттынар.

Темага хамаарышкан хыналда дээрге тема бүрүзүнге планнаттынган түңнелдерни чедип алганын хынаар чурум. Ук хыналданы кайы-бир теманы өөренип турар үеде-даа, ону өөрөнгениниң соонда-даа чорудар. Оон түңнелдери өөреникчилер-биле аңгы ажилдаарының планын тургузарынга үндезин болур.

Портфолио дээрге өөреникчиниң өөрөдилгезин, чогаадыкчы идепкейин, сонuurгалдарының угланыышкынын, оон делгемин, чедиишкиннериниң эң дээдизин көргүскен өзүлдени үнелээр чурум. Ынаар уругларның кылган ажилдары, оларның үнелелин, шаңнаткан дипломнар, сертификаттар болгаш өске-даа бадыткалдыг бижиктер кирип турар. Өөреникчиниң ажилдарының шилилгези класс башкызы болгаш өөреникчиниң бодунуң база ада-иезиниң киржилгези-биле чоруттунар. Өөреникчиниң ажилдарын оон чөпшээрели чокка портфолиоже кирип болбас. Ол чедиишкиннер 10-11 класстарга улаштыр өөренир угланыышкынын шилип алырынга ажыглаттынар болгаш ону өөреникчиниң характеристиказынга чырыдып болур.

Үргүлчү хайгааралда турар хыналда (мониторинг) дээрге дараазында чүүлдерни хынаар чурум болур: өөрөдилге эртемниң (предметтиг) болгаш эртем харылзаалыг (метапредметтиг) түңнелдерниң деңнелин; өөреникчиниң бот-тускайлаң түңнелдериниң деңнелин (чуруму, арыг-силини, бот- ажилдаары, 10 класска азы ортумак өөрөдилге черинге өөренир мергежилиниң угланыышкынын медреселдиг шилип шыдаар) дээш о.ө.

Үргүлчү хайгааралда турар хыналданың (мониторингиниң) түңнелинде башкыга өөрөдилге чорудулгазынга,

уруглар-биле тускайлаң ажылдаарынга, бодунуң билиин бедидеринге сүмелерни бээр.

Шилчилгелиг (аралаштыр) чорудар үнелел дээрге улдуң төнчүзүндө болгаш өөредилге чылының төнчүзүндө эрттирер кол ниити өөредилгениң деңнелинде чорудар хыналданың чуруму болур. Ук үнелелди чыгып келген демдектерниң болгаш темалыг хыналда ажылдарның күүселдезинге үндезилеп чорудар. Эртемге планнаттынган түңнелдер болгаш өөредилгениң бүгү талалыг кылдыныгларынга чедиишкиннери үндезин (баазалыг) деңнелден куду эвес болза, өөреникчини дараазында классче шилчидериниң болгаш күрүнениң түңнел аттестациязынче киирериниң үндезини болур. Шилчилгелиг (аралаштыр) чорудар үнелел дөрт деңнелге чоруттунар:

- *бирги деңнел* – теманы өөредириниң мурнунда планнаттынган тыва дылдың ажылчын программасынга үндезилээн башкының чурумчутканхайгааралы;
- *ийиги деңнел* – ук программаның предметтиг түңнелдерин шижээткенин хайгаараар аргазы болур өөредилге чылында планнаттынган методиктиг каттыжыышкынның хыналдалыг хайгааралы;
- *үшкү деңнел* – школаның өөредилгезиниң шынарын үнелээри-биле чурумчуттунган административтиг хайгаарал;
- *дөрткү деңнел* – күрүне албан черлериниң болгаш муниципалдыг удуртулга черлериниң өөредилге системазынга чорудар хыналда хайгааралы.

Школадан дашкаар үнелелге дараазында хыналдалар хамааржыр:

- мониторингилиг шинчилелдер;
- регионалдыг түңнел хыналда ажыл;
- күрүнениң түңнел аттестациязы.

Тыва дылга *мониторингилиг шинчилелдерни* муниципалдыг болгаш регионалдыг деңнелге класс аайы-биле азы кайы-бир, чижээлээрге, 8 класстың өөреникчилеринге келир чылын эртери регионалдыг хыналда ажылга белеткелин билип алыры-биле чорудуп болур.

Регионалдыг түңнел хыналда ажыл дээрге кол ортумак школаның өөредилге программасын күүсеткенин хынаары-биле албан эрттирер чурум болур. Ук ажылды эдертиг хевиринге 3 шак (180 минута), а кадыының байдалы-биле кызыгаарлыг уругларга диктантаыны 1 шак (60 минута) иштинде кылдырары көрдүнген.

Күрүнениң түңнел аттестациязын кол күрүне шылгалдазының негелделеринге дүүштүр кылган хыналда-хемчег материалдарын ажыглап эрттирер. Түңнел күрүне аттестациязын доозукчуларның шилип алганы-биле дужаар. Онаалгаларны 3 шак 55 минута (235 минут) дургузунда күүседир.

Тыва дылга регионалдыг түңнел хыналда ажыл болгаш кол күрүне шылгалдазы Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының нормативтиг документи-биле чурумчуттунган болур.

Тыва дылдың түннел демдээ школаның иштики болгаш школадан дашкаар эрттирген хыналдаларының түннелинден тургустунар. Ук демдек өөредилгениң деңнелин көргүскен күрүне документизи – кол ниити өөредилгениң аттестадында салдынган турар.

Бот-тускайлаң түннелдерни үнелээрининң онзагайлары

Бот-тускайлаң түннелдерни үнелээрининң кол объектизинге кижиниң бодунуң хамааты мен деп миннип турарының хевирлеттингени; билиг чедип алыр дээн чүткүлүнге даянып тургаш, бот өөредилгеже шилчииринге белени; ниитилелге ыяк кылып билир чүүлдерининң (чуртталганың сүзүк-дүрүмнери, ниитилел болгаш кижилер аразында харылзажып билирининң дуржулгазы) хевирлеттингени хамааржып турар. Өөреникчининң бот-тускайлаң чедип алыр түннелдерин демдек салып үнелээринче киирбейн турар. Ол чүүлдер өөредилге албан-черинин өөредилге-кижизидилге ажылының түннелдерин үнелээринче кирип турар, олче өөредилге эртеми төрөөн дылдың кижизидикчи хүлээлгелери база кирип турар.

Эртем харылзаалыг түннелдерни үнелээрининң онзагайлары

Эртем харылзаалыг түннелдерни үнелээрининң кол объектизи кылдыр башкарылгалыг, харылзажылга чорудар болгаш угаап шиңгээдирининң бүгү талалыг кезек кылдыныгларнын хевирлеттинери болур. Ол дээрге өөреникчининң бодунуң угаап шиңгээдир ажыл-чорудулгазын сайгарар болгаш башкаар кылдыныглары болур. Өөреникчининң чамдык харылзажыр болгаш башкаар кылдыныгларын чаңгыс аайлаан негелде-биле үнелеп хынаары берге азы үнелээри болдунмайн барып болур. Чижээлээрге, бөлүкке ажылдап, өске кижини дыңнап, кады ажылдап турар улузу-биле бодунуң кылдыныгларын таарыштырып билири дээш оон-даа өске. Өөредилгениң бо бүгү талалыг кылдыныгларының хевирлеттингенин үнелээрде, башкы хайгаарал методун ажыглаар.

4. ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРТЕМИНИНҢ УТКАЗЫ

Бөлүк: Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы

Чугаа болгаш чугаалажып харылзажыры

Чугааның байдалы (чугааның сорулгазы, кандыг байдалда, кайда болуптурары, чугаалажып турар кижизининң хар-назыны, эрге-дужаалы дээш о.ө.).

Аас болгаш бижимел чугаа.Диалог болгаш монолог.

Монолог болгаш ооң хевирлери: тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын; монологтуң аңгы-аңгы хевирлерининң холужа бээри.

Диалог болгаш ооң хевирлери: хүндүткел аянын илередир диалог, айтырыг-харыы, чугааже хаара тудуп харылзажыры, бодал солчуру дээш оон-даа өске.

Чугаа чорудулгазы

Чугааның ажыл-чорудулга болуру.

Чугаа чорудулгазының хевирлери: номчууру, дыңнаары, чугаалаары болгаш бижири. Кол болгаш элдээрткен медээ. Улуг-каралап, таныжып болгаш сайгарып номчууру.

Чугаа культуразы

Чугаа культуразы – дыл эртемниң кезээ. Дылдың нормалары болгаш оон хүлээлгелери.

Тыва литературлуг дылдың кол нормалары: шын адалга, лексика, грамматика, стилистика талазы-биле, шын бижилге.

Тыва дылдың словарьлары. Очулга словарьлары: тыва-орус, орус-тыва; тайылбырлыг, фразеологтук, орфографтыг болгаш өске-даа словарьлар.

Бөлүк: Дыл дугайында ниити билиглер

Дыл – харылзажырының чугула чепсээ. Төрел дылдар болгаш өгбө дылдугайында билиг. Дириг болгаш өлүг дылдар. Түрк дылдар дугайында.

Тыва дыл – тыва чоннуң национал дылы, Тыва Республиканың девискээнде күрүне дылдарының бирээзи. Тыва дылдың ужур-утказы болгаш хүлээлгелери. Тыва дыл болгаш чоннуң культуразы.

Улустуң аас чогаалының болгаш чечен чогаалының дылы.

Чоннуң культуразы болгаш төөгүзү-биле тыва дылдың харылзаалы.

Бөлүк: Дыл дугайында эртемниң кезектери

Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы

Морфемика – дыл эртемниң бир кезээ. Морфема (сөстүң уткалыг кезектери) – дылдың кезии болуру.

Тыва дылда сөстүң тургузуу. Сөстүң дазылы. Төрел сөстөр.

Тыва дылда сөстөрниң кожумактары болгаш оларның янзылары (чогаадылга, өскертилге болгаш хевир өскертир кожумактар).

Сөс чогаадылгазы – дыл эртемниң бир кезээ. Сөс чогаадылгазының кол аргалары: чогаадылга кожумактарының дузазы-биле чаа сөстөрниң тургустунары (морфологтук арга); ийи болгаш оон хөй дазылдарның каттышканындан болгаш тудушканындан чаа сөстөрниң тыптыры (синтаксистиг арга); хурааңгайлаар арга.

Чогаадылга кожумактары. Аттыг чугаа кезектерин, кылыг сөзүн, наречиени тургузар кожумактар.

Хевир өскертир кожумактар: чүве адының бичеледир, чассыдар кожумактары, демдек адының чадаларының кожумактары, кылыг сөзүнүң болбас хевириниң кожумаа, кылыг сөзүңге (причастие, деепричастие) немелде утка киирер кожумактар.

Өскертилге кожумактары: чүве адының падеж, сан, арын кожумактары; кылыг сөзүнүн сан, арын, үе кожумактары.

Сөстүн дөзү: укталган, укталбаан.

Сөстүн морфемниг (тургузуунун аайы-биле) сайгарылгазы.

Лексикология болгаш фразеология

Лексикология – дыл эртемининг бир кезээ. Сөс – дылдың эң чугула кезии. Сөстүн лексиктиг утказы.

Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстер; сөстерниң дорт, доора болгаш көжүргөн уткалары. Сөстүн көжүргөн утказы – троптар (эпитет, деңнелге, метафора, метонимия, гипербола, литота дээш о.ө.) тургузарының кол өзээ. Синонимнер, антонимнер, омонимнер. Табу болгаш эвфемизмнер.

Тыва дылдың лексиказын тывылган угунун аайы-биле бөлүктээри. Ниити түрк лексика, ооң кол бөлүктери. Өске дылдардан сөстөрни үлегерлеп алыры. Моол болгаш орус дылдардан болгаш оларны дамчыштыр үлегерлеттинген сөстер. Тыва дылдың тайылбырлыг словарының дугайында.

Ажыглалының аайы-биле тыва дылдың лексиказын бөлүктээри. Ниити ажыглалдың сөстери. Кызыгаарлыг ажыглалдың сөстери: диалектизмнер, мергежил сөстери (профессионализмнер) и терминнер. Ховар ажыглалдың сөстери: эргижирээн сөстер (историзмнер, архаизмнер) болгаш неологизмнер. Жаргон сөстер.

Хуу аттар (ономастика), оларның янзылары: топонимнер, антропонимнер, этнонимнер, зоонимнер, космонимнер.

Диалектилер болгаш литературлуг дыл.

Фразеология – дыл эртемининг кезээ. Быжыг сөс каттыжышкыннарының (фразеологизмнерниң) демдектери болгаш утказы. Быжыг сөс каттыжышкыннары болгаш оларның синонимнери. Тыва дылдың фразеологтуг словары.

Тыва дылдың тайылбыр словарының дугайында.

Морфология

Морфология – грамматиканың бир кезээ. Тыва дылда чугаа кезектерининг бөлүктээшкени. Тускай чугаа кезектери. Дузалал чугаа кезектери. Аян сөстери.

Тускай чугаа кезектери

Тускай чугаа кезектери: кылыг сөзү, наречие, ат орну.

Кылыг сөзү

Кылыг сөзүнүн грамматиктиг утказы болгаш морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.

Кылыг сөстөрүнүн уткалыг бөлүктөрү.

Кылыг сөзүнүн тургузуу: бөдүүн, нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрү. Нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрүнүн тургустунары болгаш оларнын шын бижилгези.

Кылыг сөзүнүн хевирлери. Кылыг сөзүнүн эге хевири. Кылыг сөзүнүн болур, болбас хевирлери. Болбас хевирнин кожумактары. Кылыг сөзүнүн немелде утка илередир хевирлери болгаш оларнын кожумактарынын шын бижилгези.

Наклонение, ооң хевирлери: болуушкун, дужаал, даар, чөпшээрел, кызыгаарлаар. Болуушкун наклонениезинин үелери: эрткен үелер (шагда эрткен, чоокта эрткен, барымдаалыг, бадыткалдыг); амгы үелер (тодаргай болгаш тодаргай эвес); келир үе (болгалак келир үе).

Кылыг сөзүнүн синтаксистиг хүлээлгези.

Кылыг сөзүнүн морфологтуг сайгарылгазы.

Кылыг сөзүнүн тускай хевирлери

Причастиеиниң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.

Эрткен үениң причастиези. Келир үениң причастиези, болгалак үениң причастиези.

Причастиелиг бөлүглелдер, оларнын домакка тодарадылга, байдал болуру.

Деепричастие – кылыг сөзүнүн өскерилбес хевири. Деепричастиеиниң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.

Тыва дылдың деепричастиелери: каттышкак, кожаланчак, эрткен, болбас, үдекчи, кызыгаарлаар деепричастиелер.

Деепричастиелиг бөлүглелдер, оларга бижик демдектери болгаш домакка байдал болуру.

Морфологтуг сайгарылга.

Наречие

Наречие – тускай чугаа кезээ, ооң грамматиктиг утказы болгаш морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.

Наречиеиниң өске чугаа кезектеринден ылгалы.

Наречиелернин бөлүктөрү: үениң, туруштуң, сорулганың, чылдагаанның, кылдыныг аргазының, хемчегнин.

Наречиеиниң тургустунары болгаш оларны шын бижири. Наречиеиниң морфологтуг

сайгарылгазы.

Ат орну

Ат орну – тускай чугаа кезээ, ооң грамматиктиг утказы, морфологтугдемдектери.

Ат оруннарының бөлүктери: арынның, айтырыгның, айтылганың, тодаргай болгаш тодаргай эвес ат оруннары, оларның синтаксистиг хүлээлгези.

Тодаргай эвес ат оруннарын шын бижири. Чамдык ат оруннарының саннарга, падежтерге өскерлири.

Ат орнунуң морфологтуг сайгарылгазы.

Дузалал чугаа кезектери

Дузалал чугаа кезектери: эдеринчилер, эвилелдер, артынчылар.

Эдеринчилер болгаш дузалал аттар

Эдеринчилер болгаш дузалал аттар, оларның ылгалы болгаш грамматиктиг хүлээлгелери.

Биле деп сөстү эдеринчи кылдыр ажыглаары, шын бижири. *Дег, ышкаш* деп эдеринчилерни бөлүглелдер тургузуп турда, биче сек-биле аңгылаары.

Эдеринчинин, дузалал аттың морфологтуг сайгарылгазы.

Эвилелдер

Эвилелдер, оларның грамматиктиг хүлээлгелери.

Чагырыштырбас эвилелдер: каттыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар.

Чагырыштырар эвилелдер.

Эвилелдин морфологтуг сайгарылгазы.

Артынчылар

Артынчыларның утказы болгаш грамматиктиг хүлээлгелери. Артынчыларның утка аайы-биле бөлүктери: айтырыг, бадыткал, дадагалзалдың, күштелдиреринин азы ылгаарының, даап бодаарының; оларны шын бижири.

Артынчының морфологтуг сайгарылгазы.

Аян сөстери

Аян сөстери – онзагай чугаа кезээ. Аян сөстерин бөлүктээри. Аян сөстери бар домакка бирик демдектери болгаш ударение. Аян сөстеринин утказының аайы-биле сайгарылгазы.

КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН

7 класс – 68 ш.

Катаптаашкын – 6 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажилдар (хыналда ажил, эдертиг, чогаадыг, словарьлык диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 8 шак. Теория

болгаш практика – 54 шак. Ажыглаар өөредилге номнары:

1. «Тыва дыл. 6-7 класс». Авторлары: Д.А. Монгуш, К.Б. Доржу.2001ч.

2. «Тыва дыл. 7 класс». Авторлары: Е.М.Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А.Сарыглар. 2023ч. (парлалгада) ООО Издателсьвто «Офсет»

(электроннуг хевири)

Дылдың кезектери	Программа аайы-биле темалар	Шак тар саны	Өөреникчилерниң кылыр ажил-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры
Дыл, дыл дугайында ниити билиглер	Тыва дыл – Тыва Республиканың күрүне дылы. Тыва дылдың ужур-утказы болгаш хүлээлгелери. Тыва дыл болгаш чоннуң культуразы	2	Тыва Республикада күрүне дылдарының, оларның хүлээлгелериниң дугайында чугаага киржир. «Тыва дыл – күрүне дылы» деп темага материалдарны чыггаш, презентацияны белеткээш, ону камгалап чугаалаар. Тыва дылдың ужур-утказы болгаш ооң чоннуң культуразы-биле холбаалыының дугайында кыска дыңнадыгны кылыр.
	6 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын	1	6 класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар: Сөс тургузуу. Сөс чогаадылгазы. Морфология
	Чогаадыг	1	
	Частырыглар-биле ажил	1	
Морфология	Кылыг сөстөриниң уткалыг бөлүктери.	8	Кылыг сөзүнүң дугайында билиглерин ханыладыр.

Нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрүнүн тургустунары болгаш оларның шын бижилгези. Кылыг сөзүнүн немелде утка илередир хевирлери. Кылыг сөзүнүн залогтары. Болдуруушкун залогу. Болчуушкун залогу Эгидииникин залогу. Качыгдаашкын залогу Кылыг сөзүнүн видтери. Тодаргай эвес вид. Доозулган вид Дагыннаан вид. Болбастаар вид Ритмиктиг вид. Дүрген вид		Кылыг сөстөрүнүн уткалыг бөлүктөрүн аңгылаар. Бөдүүн, нарын, составтыг кылыг сөстөрүн шын тодарадыр. Нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрүнүн тургустунарын тайылбырлаар. Болбас хевирде кылыг сөзүн шын бижири, оларга ударениени сагыыр. Кылыг сөзүнүн эге хевирин билир. Кылыг сөзүнүн немелде утка илередир хевирлеринин (залогтар, видтернин) кожумактарын таныыр.
Катаптаашкын	1	Алган билиглерин катаптаар.
Хыналда ажыл Частырыглар-биле ажыл	1 1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
Причастие (катаптаар). Эрткен үениң причастиези. Келир үениң причастиези, болгалак үениң причастиези. Причастиелиг бөлүглел, ооң домакка тодарадылга, байдал болуру. Причастиелернин морфологтуг сайгарылгазы.	4	Причастиелернин грамматиктиг утказын, морфологтуг демдектерин, синтаксистиг ужура-дузанын тодарадыр. Эрткен болгаш келир үениң причастиелерин ылгаар. Болгалак үениң причастиезин ылгаар, сөзүглелден тывар, чугаага ажыглаар. Причастиелерни чүвөлөрнин демдээн көргүзүрде, ажыглаары. Причастиелиг бөлүглелдерни таныыр, оларның домакка тодарадылга азы байдал болуп чоруурун тодарадыр. Причастиелер болгаш причастиелиг бөлүглелдер кирген сөзүглелдерни номчуур болгаш сайгарар. Морфологтуг сайгарылганы кылыр.
Чогаадыг Частырыглар-биле ажыл	1 1	
Деепричастие (катаптаар). Деепричастие – кылыг сөзүнүн өскерилбес тускай хевир Деепричастиелернин грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг	4	Деепричастиелернин грамматиктиг утказын, морфологтуг демдектерин, синтаксистиг хулээлгелерин тодарадып сайгарар. Тыва дылдың деепричастиелерин аңгылаар: каттышкак, кожаланчак, эрткен, болбас, үдекчи, кызыгаарлаар деепричастиелер. Деепричастиелиг бөлүглелдерни таныыр, оларга бижик демдектерин

хүлээлгелери. Тыва дылдың деепричастиелери. Деепричастиелиг бөлүглелдер, оларга бижик демдектери болгаш домакка байдал болуру. Морфологтуг сайгарылга. Словарьлыг диктант		сагыыр болгаш синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадып сайгарар. Деепричастиелерни составтыг кылыг сөзүнүң кезээ кылдыр ажыглаар, оон бодунуң (деепричастиенин) домакка кандыг кежигүн болурун тодарадыр. Деепричастиелерни болгаш деепричастиелиг бөлүглелдерни домакка ажыглаар. Деепричастиелер болгаш деепричастиелиг бөлүглелдер кирген сөзүглелдерни номчуур болгаш сайгарар. Морфологтуг сайгарылганы кылыр.
Хыналда ажыл Частырыглар-биле ажыл	1 1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
Катаптаар: Кылыг сөзүнүң наклонениелери. Болуушкун наклонениези, оон үелери. Болуушкун наклонениезиниң эрткен үеги. Болуушкун наклонениезиниң амгы үеги. Болуушкун наклонениезиниң келир үеги. Дужаал наклонениези. Даар наклонениези. Чөпшээрел наклонениези. Кызыгаарлаар наклонениези. Кылыг сөзүнүң морфологтуг сайгарылгазы.	7	Кылыг сөзүнүң наклонениезин тодарадыр, оон хевирлерин аңгылаар: болуушкун, дужаал, даар, чөпшээрел, кызыгаарлаар. Болуушкун наклонениезиниң үелери аңгылаар: эрткен үелер (шагда эрткен, чоокта эрткен, барымдаалыг, бадыткалдыг); амгы үелер (тодаргай болгаш тодаргай эвес); келир үе (болгалак келир үе). Кылыг сөзүнүң синтаксистиг хүлээлгелгелерин тайылбырлаар. Кылыг сөзүнүң морфологтуг сайгарылгазын кылыр. Чугаага кылыг сөзүнүң болуушкун наклонениезиниң үелерин шын ажыглаар. Наклонениенин хевирлерин таблица, схемаларга көргүзөр. Кылыг сөзүнүң хевирлерин аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглаар. Кылыг сөзүнүң наклонениелериниң, болбас хевириниң, немелде утка илередир хевирлериниң кожумактарын шын бижиир.
Кылыг сөзүңгө катаптаашкын	1	
Хыналда ажыл Частырыглар-биле ажыл	1 1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.

	Катаптаар: Наречиелерниң чогаадылгазы болгаш оларны шын бижири. Наречиелерниң уткалыг бөлүктери, оларның синтаксистиг хүлээлгелери. Үениң наречиези.	3	Наречиениң грамматиктиг утказы болгаш морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадыр. Наречиелерниң бөлүктөрүн аңгылаар: үениң, туруштуң, сорулганың, ылдагаанның, кылдыныг аргазының, хемчегниң. Наречиелерни (удурланышкак болгаш чоок уткалыг) аас болгаш
	Туруштуң наречиези. Сорулганың, чылдагаанның наречиелери . Кылдыныг аргазының наречиези. Хемчегниң наречиези. Наречиелерниң морфологтуг сайгарылгазы. Катаптаашкын.		бижимел чугаага ажыглаар. Наречиелерниң тургустунар аргаларын билер, оларның шын бижилгезин сагыыр. Наречиелер кирген домактарны сайгарар, сөзүглелдерни номчуур. Наречилерниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглериң бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Частырыглар-биле ажыл	1	
	Чогаадыг	1	
	Частырыглар-биле ажыл	1	
	Өттүнүг сөстөр – тускай чугаа кезээ, ниити утказы. Өттүнүг сөстөрниң уткалыг бөлүктери (үн, ытдааш, шимчээшкин, хевир өттүнер сөстөр, миннишкин илередир сөстөр), оларның тургустунары. Составтыг кылыг сөстери тургузарыңга уjurдузазы база синтаксистиг хүлээлгези. Өттүнүг сөстөрниң морфологтуг сайгарылгазы.	2	Өттүнүг сөстөрүн танып тывар, оларның ниити утказын тайылбырлаар. Өттүнүг сөстөрниң уткалыг бөлүктөрүн таныыр: ыт-дааш, үн өттүнер сөстөр, хевир-дүрзү өттүнер сөстөр, миннишкин илередир сөстөр. Составтыг кылыг сөстөрүн тургузарыңга ужур-дузазын тайылбырлаар; оларның дузазы-биле составтыг кылыг сөстөрүн тургузар. Кылыг сөзүнүң составыңга турда, синтаксистиг хүлээлгезин сайгарар. Өттүнүг сөстөрүниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр. Өттүнүг сөстөрниң уткалыг бөлүктөрүн аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Өттүнүг сөстери кирген сөзүглелдерни номчуур болгаш шын бижилгезин, утказын сайгарар.

	Дузалал чугаа кезектери. Эвилел – дузалал чугаа кезээ. Эвилелдерниң уткасы болгаш оларның домак тургузарынга ужурдузаы. Чагырыштырбас эвилелдер: каттыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар. Чагырыштырар эвилелдер.	3	Дузалал чугаа кезектерин аңгылаар: эдеринчилер, эвилелдер, артынчылар. Оларның бөлүктөрүн ылгаар, каяа ажыглаарын билир. Эвилелдерни танып тывар, оларның грамматиктиг хүлээлгелерин сайгарар. Чагырыштырбас болгаш чагырыштырар эвилелдерни аңгылаар. Чагырыштырбас эвилелдерниң уткасының аайы-биле бөлүктөрүн ылгаар: каттыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар.
	Синоним эвилелдер. Эвилелдерниң морфологтуг сайгарылгазы.		Чагырыштырбас болгаш чагырыштырар эвилелдерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Эвилелдерниң бөлүктөрүн бодунуң тургусканы кластер дузаы-биле көргүзөр. Эвилелдерлиг домактарга бижик демдектерин сагыыр. Чоок уткалыг эвилелдерни шын ажыглаар. Чугаа культуразын сагыыр. Эвилелдер кирген домактарны тургузар.
	Эдеринчилер болгаш дузалал аттар, оларның грамматиктиг хүлээлгелери. -биле деп эдеринчини шын бижири. дег, ышкаш деп эдеринчилерни бөлүглелдер тургузуп турда, биче сек-биле аңгылаары. Эдеринчилер болгаш дузалал аттарның морфологтуг сайгарылгазы.	2	Эдеринчилер болгаш дузалал аттарны ылгаар болгаш грамматиктиг хүлээлгелерин тодарадыр. <i>биле</i> деп сөстү эдеринчи болгаш эвилел кылдыр ажыглаар, шын бижиир. <i>дег, ышкаш</i> деп эдеринчилерниң дузаы-биле деңнелгелиг бөлүглелдерни тургузар, бижик демдектерин сагыыр. Эдеринчилер болгаш дузалал аттарны чугаага ажыглаар. Доора падежтерниң уткаларын дузалал аттар-биле илередири, янзыбүрү чугаа кезектерин эдеринчилер кылдыр хереглээр болгаш оларны дузалал ат деп бадыткаар. Чугаа культуразын сагыыр. Эдеринчилер болгаш дузалал аттарның морфологтуг сайгарылгазын кылыр.
	Артынчыларның уткасы болгаш грамматиктиг хүлээлгелери. Артынчыларны бөлүктээри болгаш шын бижири. Артынчыларның морфологтуг сайгарылгазы.	2	Артынчыларны танып тывар. Артынчыларны утка аайы-биле бөлүктээр: айтырыг, бадыткал, дадагалзалдың, күштелдирериниң азы ылгаарының, даап бодаарының. Оларны шын бижиир болгаш чугаага ажыглаар. Чоок уткалыг артынчыларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Артынчыларның морфологтуг сайгарылгазын кылыр. Артынчыларның бөлүктөриниң аайы-биле схеманы тургузар. Схемага үндэзилеп артынчыларның бөлүктөрүн тайылбырлаар.

	Аян сөстери, ооң бөлүктөри. Аян сөстери бар домакка бижик демдектери болгаш ударение. Аян сөстөринин морфологтуг сайгарылгазы.	2	Чугаада болгаш сөзүглелдерде аян сөстөрин танып тывар. Кижинин өөрээнин, магадаанын болгаш муңгараанын, кортканын дээн ышкаш кижинин сагыш-сеткилинин өске-даа байдалдарын илереткен аян сөстөрин аңгылаар. Аян сөстөринин дузазы-биле бодунуң сагыш-сеткилин шын илередир. Аян сөстери бар домакка бижик демдектерин болгаш ударениени сагыыр. Тыва литературлуг дылдың пунктуастыг нормаларын сагывышаан, сөзүглелди номчуур болгаш сайгарар.
	Хыналда ажыл Частырыглар-биле ажыл	1 1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы	Монолог. Чурумал. Угаап боданыышкын. Тоожуушкун. Диалогтуң хевирлери: кандыг-бир кылдыныгже хаара тудар чугаа, медээ билип алыр азы дамчыдар чугаа, бодалдар солчур чугаа.	3	Монологтуң хевирлеринин дугайында чугаага киржир. Бердинген темага монологту хевир аайы-биле тус-тузунда тургузар. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Диалогтуң янзыларының аайы-биле сөзүглелдерни тургузар (кайы-бир чугаа кезээн колдады ажыглап, өөрөнгөн кайы-бир темага дүүштүр дээш о.ө.)
	Чыл төнчүзүндө түннел катаптаашкын Морфология. Кылыг сөзү. Наречие. Өттүнүг сөстөр. Дузалал чугаа кезектери. Аян сөстери	2	Тус-тузунда тема аайы-биле демнежиң, хөй-биле кады (коллективбиле), бөлүк аайы-биле болгаш бот ажылдаар.
	Хыналда ажыл Частырыглар-биле ажыл	1 1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
		68 шак	